

Олексій Светіков

Подорож з Києва до Алмати. В сучасне і минуле

Англійський письменник Гілберт Честертон писав: «Мандрівник бачить те, що бачить; туристи бачать те, що вони приїхали подивитися». Ця книга для людей, для яких Алмати – це не лише «Медео» та готель «Казахстан». Але ще пам'ятники Райинбеку батиру та Абулай-хану, меморіали «Жовтоксан» та «Тагзим». І багато інших визначних пам'яток та просто важливих для історії міста місць. А Казахстан – це не лише колишня радянська республіка та велика сучасна незалежна держава, населена зокрема етнічними українцями. Це ще Казахське ханство, роки великого лиха і голод тридцятих років. Становлення національної економіки та демографічний бум у XXI столітті.

Все те, що автор бачив і чув під час своєї подорожі, і дізнавався, осмислюючи побачене та почуте, у цій книзі.

Фотографії, наведені у книзі, зроблені автором.

м. Київ, 2023 рік

*«Світ - це книга, і ті, хто не
подорожують, читають тільки
одну сторінку»-
Святий Августин*

Передмова

Можливість побувати в Казахстані в мене з'явилася завдяки парламентським виборам, які відбулися тут 19 березня 2023 року. Втім, не вперше - в Казахстані одного разу я вже був. І навіть прожив там понад рік. Було це наприкінці п'ятдесятих, коли мої батьки завербувалися на освоєння цілини. Рухала ними не романтика, і їхали вони не за комсомольською путівкою - втомилися від невлаштованості та злиднів і сподівалися на підйомні (разові виплати, які надавали завербованим) та інші обіцянки влади.

Мені тоді ледве виповнилося три роки, і в пам'яті залишився лише один спогад про перебування в Цілиноградській області - вода, що капає зі стелі. Була весна, сніг розтанув, і землянка, в якій ми зимували, почала руйнуватися.

Батько тим часом відбував строк у місцевій колонії. У нього виник конфлікт із місцевими, і він вийшов на ганок будинку і вистрілив у повітря з мисливської рушниці. Був, звісно, п'яний. Налякав. Отримав строк. Невеликий, але для матері проблеми місцевого побуту стали нерозв'язними. Тим більше, що з дому довелося перебраться у землянку. Яка навесні завалилася. І мати з трьома малолітніми дітьми повернулася до Кременної на Луганщині. У місто, де я народився. У будинок, що мав тоді адресу вулиця Комсомольська, 7. Будинок був маленький, із земляною підлогою, яку кожного літа мазали сумішшю піску з конячим кізьяком. З дахом, покритим соломною, який протікав при кожному дощі. Там, де зі стелі капало найбільше, стояли відра, в які збиралася дощова вода. Цього будинку давно немає, а на його місці у Кременський побудовано РАГС.

З того часу минуло понад 60 років. Батьки мої давно спочивають з миром, світла їм пам'ять. Понад 30 років я не живу в Радянському Союзі, громадяни якого в п'ятдесяті роки освоювали цілинні степи. Або принаймні намагалися їх освоювати. Сподіваючись перетворити Казахстан на світову житницю. Житницею Казахстан не став. Більше того, сьогодні країна не забезпечує навіть своїх потреб у продуктах харчування. І залежить від зовнішніх поставок продовольства.

Понад 30 років я є громадянином незалежної України. І останні роки моя країна та Казахстан віддаляються один від одного. І політично, і ментально. Але поки що моїм співгромадянам немає потреби оформлювати сюди в'їзну візу. Немає й вимоги обов'язково мати для в'їзду страховий поліс, а в невідкладних випадках допомогу безкоштовно нададуть місцеві медики. Це завдяки тому, що обидві країни колись перебували у СНД. Аббревіатура, в Україні вже майже забута.

Перебувати на території Казахстану українці (також як росіяни та білоруси) можуть не більше 90 днів протягом 180 днів. Законодавством при в'їзді передбачено заповнення міграційної картки, але на прикордонному контролі в аеропорту Алмати мені її не видали і я нічого не заповнював. Повідомив прикордоннику мету візиту, і все. Не вимагали її і під час вильоту з Алмати.

Необхідне зауваження щодо назви міста: Алмати на казахській мові означає яблуневий, а Алма-Ата – це два слова – яблуня та дід. Офіційний Казахстан використовує перший варіант, а в Росії досі говорять Алма-Ата.

Розділ 1. Початок подорожі був не дуже комфортним

До 2014 року з Києва до Астани (колишній Цілиноград) ходив поїзд. І я їм кілька разів їздив – з Києва до Куп'янська. Коли не міг купити квиток до Лисичанська. А до 2022 року до Алмати можна було дістатися літаком з Борисполя. З 24 лютого 2022 року небо над Україною для цивільних літаків закрили, і Казахстан «став далі» від Києва ще на 2 тис. км. І летіти мені довелося з пересадкою, за маршрутом Варшава – Франкфурт на Майні – Алмати. Квитки були досить дорогими, майже 40 тис. грн. у дві сторони. І це економ-клас, без багажу. З ручною поклажею. Яка у літаках "Люфтганза" не більше 8 кг. І розміром не більше 54 x 40 x 23 см.

Мій літак у Франкфурт вилітав із Варшави о 7 ранку, тож до аеропорту імені Фредерика Шопена мені потрібно було дістатися не пізніше, ніж о 5 ранку. А єдиний поїзд, який їде до Варшави з України, прибуває туди о 10:12. Тобто майже за добу до відправлення літака. Ні справ, ні знайомих у Варшаві в мене не було, і зайняти там стільки часу не було чим. Та й загальний час у дорозі у разі поїздки поїздом зростав до 2,5 діб.

І я вирішив їхати автобусом безпосередньо до аеропорту. Це дорожче, ніж їхати автобусом із Києва до автовокзалу Варшава-Заходня, але у цього варіанта є важлива перевага – не треба їхати вночі Варшавою у громадському транспорті. З поганим знанням англійської та з повним незнанням польської.

Квиток купив заздалегідь через сервіс «Бусфор», яким користуюсь багато років. Мій автобус мав вирушити з автовокзалу «Київ» (район залізничного вокзалу) о 6:30 та прибути до аеропорту о 23:00.

З весни 2022 року Польща стала для українців справжнім «вікном у Європу». Крім того, що країна прийняла приблизно 1,6 млн біженців з України, вона стала основним транзитним коридором на шляху до Німеччини, Франції, Іспанії, Великобританії, Нідерландів, країн Скандинавського півострова та Прибалтики. І навіть до Росії. Щомісяця кордон Польщі перетинали сотні тисяч українців. А першого місяця – мільйони. Ці мільйони їхали чи легковими автомобілями, чи автобусами. І переважно автобусами, які здійснювали нерегулярні перевезення. Їх не було у розкладах автовокзалів, а місця на них бронювалися за телефоном чи через месенджери. І вирушали вони практично з усіх великих міст України.

Ці автобуси хоч і були європейського класу, але найчастіше старі, виведені з експлуатації європейськими перевізниками. Після чого й потрапили до України. А нові їхні власники додатково мінімізували витрати на комфорт для пасажирів.

Через рік після початку війни багато автобусів, які навесні 2022 року виконували нерегулярні перевезення, почали здійснювати перевезення формально регулярні. Але за правилами українського бізнесу. Це коли офіційне підприємство-перевізник не є власником машин і виконує лише касові та диспетчерські функції, а рухомий склад формально орендує у приватних власників. Легалізуючи в такий спосіб їхню роботу. Ці приватні власники самі здійснюють перевезення – особисто або використовуючи найнятих водіїв. Тарифи на такі автобусні рейси цілком європейського рівня, а ось сервіс...

Моє перше знайомство з «Ай тревел бус», яке (як перевізник) було вказано в квитку, справило позитивне враження: напередодні поїздки мені зателефонувала її представник і повідомила номер автобуса та номер платформи, на якій буде проводитися посадка.

На жаль, на цьому позитив закінчився. Автобус запізнився на посадку на 15 хвилин, і я дзвонив у «Ай тревел бус», з'ясовував, чи він буде? Нарешті автобус із номером, який мені повідомили напередодні, під'їхав до вказаної платформи. Водій відкрив багажники з обох сторін, і на цьому його інтерес до пасажирів був вичерпаний. Хто і що ставив у багажники, хто заходив до автобуса, його мало цікавило. Квитки на вході не перевірялися, а наявність пасажирів водій підраховував по головах. Я підійшов до нього уточнити, чи на свій рейс сів, але він на квиток навіть не глянув. Перепитав:

- Ви від перевізника...

– Ні. У мене квиток від «Ай тревел бус».

- Тут пасажири від трьох компаній, - махнув він рукою.

На цьому наш діалог закінчився.

Потім з'ясувалося, що автобус їде не до Варшави, а до Зеленої Гури. В ньому було заповнено менше половини місць. І водій у автобусі, до речі, був один.

Не доїжджаючи кілометрів 30 до Рівного, автобус почав втрачати швидкість і, нарешті, зупинився на автобусній зупинці біля якогось села. Метрах за 20 від зупинки була дерев'яна будка туалету типу ч/ж, водій відчинив двері та запропонував бажаним ним скористуватися. Справжню причину зупинки пояснювати не став, але вона була очевидною: з моторного відсіку валила пара, а на асфальті утворилася велика калюжа помаранчевого тосолю. «Закипів» двигун. Декілька пасажирів, що їхали, як і я, в

аеропорт, почали дзвонити своїм перевізникам і з'ясовувати, чи зможуть дістатися туди на свій рейс, якщо автобус далі не поїде.

Але водієві хвилин за 20 вдалося усунути несправність, потім він приніс від найближчого сільського будинку та залив у радіатор 2 відра води. Автобус продовжив поїздку та приблизно о 14:30 прибув на площу вперед львівським залізничним вокзалом. Тут мене (у тому числі) пересадили в інший автобус, який мав їхати до Щецина через Варшаву. А перший автобус з пасажирами, що залишилися (і додатково сіли), поїхав у бік Кракова й Вроцлава. Хоча, за моєю оцінкою, після заливання замість тосола колодязної води його навряд чи можна було вважати справним.

Другий автобус був дещо комфортнішим: тут був Wi-Fi (який включили після перетину кордону) та розетки для підзарядки телефонів. В автобусі було два водії, які на пасажирів звертали більше уваги. У тому числі, при розміщенні та видачі багажу. Пасажирів, як і у першому автобусі, було небагато, і я знову їхав на сидінні один.

Останньою несподіванкою цієї поїздки було те, що автобус їхав не прямою дорогою через Люблін, а кружляв містами, розташованими на захід від Вісли: Сандомсьж, Кельце, Радом. І приїхав до аеропорту не о 23:00, як було зазначено в моєму квитку, а о першій годині ночі. Як запевняв водій, за розкладом.

Ймовірно, були й кращі варіанти дістатися аеропорту. Наприклад, можна було їхати на Інтерсіті до Львова, звідки з привокзальної площі вирушають кілька автобусів до аеропорту ім. Фредеріка Шопена. Часу така дорога зайняла б стільки же, але фізично це було б легше.

Розділ 2. Самотній українець у порожньому нічному аеропорту Варшави

Дві години ночі. Шенгенська транзитна зона варшавського міжнародного аеропорту імені Фредеріка Шопена - це приміщення завдовжки 700 метрів. Гейт 25, з якого вранці мав відправитись мій літак, розташований у північній його частині. Протилежного, південного кінця, я не бачив, він губився в перспективі. Але найдивовижнішим було інше: у величезному яскраво освітленому приміщенні в цей час, крім мене, не було ні душі. Принаймні я нікого більше не бачив.

До другої години недалеко від мене на лавці спав чоловік, який, мабуть, був працівником летовища. Лавки аеропорту Шопена – це три з'єднані разом стільця з перфорованого металу з полицею між ними. Поручнів між стільцями немає і на таку лаву цілком можна лягти, підібгавши ноги.

Близько другої ночі чоловік прокинувся і пішов, і я залишився зовсім один. Лише іноді повз проходили працівники аеропорту.

В автобусі я подрімав, і тепер спати не хотілося. Тим більше, що до цього не сприяла й ситуація. Людина – істота соціальна, і самотність у великому просторі її турбує. І я читав новини. Про те, що сталося в Україні та про те, що сталося у Казахстані. В аеропорту імені «Шопена» є

безкоштовний Wi-Fi та розетки для заряджання телефонів у зоні очікування кожного гейту. Підключатися до Wi-Fi потрібно приблизно так само, як це було в аеропорту Бориспіль - через відомчий сайт. Щоправда, тут зв'язок регулярно переривався, і треба було підключатися знову. В аеропорту Франкфурта Wi-Fi значно зручніший, там телефон одразу знаходить мережу, підключитися до якої можна в один клік. І зв'язок не губиться.

Усі магазини, кафе та інші заклади у нічному аеропорту були закриті, але працювали автомати з продажу напоїв. Поруч із гейтом 25 є туалет. І поряд із туалетом – душова кімната.

Близько третьої ночі приміщення аеропорту почали прибирати, з'явилися працівники. А згодом й перші пасажери. Спочатку в напрямку не шенгенської транзитної зони повз мене неквапливо пройшли двоє чоловіків середнього віку в чорних фраках і капелюхах. Потім до мене підійшов літній грузин, з яким ми трохи поговорили. Він летів у Кутаїсі і не знав, як пройти на посадку. Англійську й польську він, мабуть, знав не краще за мого, але російську трохи розумів.

Рейси до Тель-Авіва та Кутаїсі були першими цього дня, посадка на них проводилася з не шенгенської транзитної зони, яка розташована рівнем нижче. Але вихід на яку – із шенгенської зони.

Ще у 2018 році в аеропорту імені Шопена відмовилися відправляти та приймати літаки у нічний час, тому в транзитних залах уночі зазвичай порожньо. Хоча вони залишаються відкритими для пасажирів.

Пасажери вночі в аеропорту звичайно були, але вони перебували в залі реєстрації. До якої потрапляєш, входячи до будівлі аеропорту з вулиці. Там люди очікують на початок реєстрації на свої рейси та на початок оформлення багажу. А це приблизно за 2 години до вильоту літака.

Мені авіаквитки купувала туристична фірма. І поки я їхав з Києва до Варшави автобусом, вона ж зареєструвала мене на рейс онлайн та надіслала на електронну пошту посадковий талон. В аеропорту посадковий талон можна було роздрукувати, але це не є обов'язковим. Пройти в транзитну зону (в зону вильоту) і на посадку в літак можна без паперового талона, просканувавши штрих-код з екрана смартфона. Я багажу для оформлення не мав, тому в зону вильоту я вирушив одразу після того, як увійшов до будівлі аеропорту. За 6 годин до вильоту літака.

Ми стрімко входимо у смарт-епоху. Ще три роки тому при поїзді за маршрутом Київ – Варшава – Франкфурт – Алмати і зворотньо у мене на руках було б 10 паперових документів: 2 квитки на автобус, 4 квитки на літак та 4 посадкові талони. Тепер же у мене не було жодного, лише квитки та талони у смартфоні.

Ніч закінчувалася, людей в аеропорту ставало дедалі більше, відкрилися численні магазини та кафе. Відкрився Макдональдс, працівник якого допоміг мені завантажити меню українською мовою. І розрахуватись українською банківською картою.

Розділ 3. Алмати починається з аеропорту. І з проблем в аеропорту

Казахстан - одна з найбільших країн світу, його площа більша за площу України в 4,5 рази. На емоційному рівні це розумієш, коли пролітаєш над країною із заходу на схід. Від східного, казахстанського берега Каспійського моря до Алмати майже 2 тисячі кілометрів. І це третина всієї відстані, яку пролітає аеробус «Люфтганза» за маршрутом Франкфурт-Алмати. Ще 1600 кілометрів літак летить над країнами Європи: Німеччиною, Австрією, Чехією, Угорщиною та Румунією. Решта – над Чорним і Каспійським морями і над Кавказом.

А ось міжнародний аеропорт Алмати зовсім невеликий. І в залі реєстрації, в який ми потрапили після паспортного контролю, було надто багатолюдно. Незважаючи на досить пізній час, бо мій літак прилетів близько другої години ночі.

Мене ж у ніч прильоту чекали й інші проблеми. Всупереч описам аеропорту, які я прочитав в Інтернеті ще в Києві, і в яких стверджувалося, що в аеропорту Алмати є загальнодоступний Wi-Fi, мій телефон такої мережі не знаходив. Місцевої валюти у мене не було, а на телефонному рахунку не вистачало коштів, щоб підключити роумінг у Казахстані. Підключення якого у оператора «Водафон» коштує 250 грн. Тож у мене виникла типова для туристів проблема - як дістатися з аеропорту до готелю.

Ще в Києві я завантажив у телефон застосунок «Uber», розраховуючи викликати таксі цієї служби та розрахуватися за проїзд авансовим переказом з картки. Але за відсутності зв'язку користуватися додатком було неможливо.

Я вийшов з будівлі аеропорту на стоянку таксі, розраховуючи побачити машину служби «Uber» і домовитися про проїзд із переказом грошей з картки, наприклад, у готелі. Але машин з написом «Uber» не було, проте було багато автомобілів служби «Яндекс-таксі». Це найпопулярніше таксі в Алмати. Але колеги мене попереджали, що безготівкові платежі у цій службі прив'язані до російських платіжних карток. Перераховувати на які гроші з моєї картки зовсім не хотілося. Адже мені ще повертатися в Україну, до мого рідного СБУ.

Біля виходу з терміналу стояв молодий чоловік слов'янської зовнішності з плакатом у руках, який чекав на когось із літака. Він розповів, що «Uber» нібито припинив роботу в Алмати та передав бізнес «Яндекс-таксі». Він же порадив скористатися послугами «Блакитного таксі», диспетчер якого сиділа за столом біля виходу з будівлі недалеко від нас. Сказав, що це недорого.

Молодий чоловік був неправий двічі. Насправді служба «Uber» продовжувала працювати в Алмати, але на її автомобілях немає вказівки на цю службу. Поревозять пасажирів автомобілі, що належать водіям, а «Uber» надає їм франшизу та послуги диспетчера.

Поїздка на таксі «Blue Sky Taxi» виявилася досить дорогою - приблизно в 5 разів дорожче, ніж середня ціна проїзду на тому ж «Uber». Хоча й суттєво комфортнішою, оскільки їхав я електромобілем «Тесла», який вела досить гарна та інтелігентна молода жінка, котра ненав'язливо провела «лікнеп» для

туриста. У тому числі, запропонувала якось з'їздити на її таксі на гірськолижний курорт «Шимбулак».

На Інтернет-сайті служби «Blue Sky Taxi» визнають, що їхні послуги недешеві, але пропонують своїм клієнтам вкладатися в захист екології Алмати. І їздити на їхніх електромобілях, а не машинами з двигунами внутрішнього згоряння. До речі, лише автомобілі цієї служби таксі пропускають на Шимбулак.

З диспетчером «Blue Sky Taxi» я домовився про поїздку з оплатою готівковими євро.

Вдруге до міжнародного аеропорту Алмати я приїхав на таксі «Uber» за тиждень, коли відлітав назад до Франкфурта. І знову був здивований тісністю та багатолюдністю. У залі очікування місць для сидіння явно було недостатньо, і багато пасажирів чекали посадки на свої рейси стоячи. Або сидячи на валізах або просто на підлозі.

На першому поверсі аеропорту був апарат для друку посадкових талонів, але він не працював. Я вже мав досвід, як пройти на посадку, скануючи штрих-код електронного посадкового талона з екрана смартфона. Ось тільки сканерів там я не побачив. І при вході в зону контролю безпеки, і при посадці в літак працівники аеропорту брали мій телефон і спантеличено крутили в руках. Їм явно було незвично, що тут нічого не можна було відірвати, як від паперового талону. Але пропускали.

Дивно, але під час огляду ручної поклажі служба безпеки не звернула уваги на пляшечку з водою, якою мене «на дорогу» забезпечили у готелі. Її відібрали вже в аеропорту Франкфурта.

Розділ 4. На перехресті вулиць Шевченка та Пушкіна

В Алматі чимало міських топонімів, пов'язаних з Україною. Окрім вулиць Українська, Дніпровська, Карпатська, Кримська та Донбаська, тут є вулиці, що мають назви українських міст: Дрогобицька, Запорізька, Київська, Львова, Маріупольська, Мелітопольська, Одеська, Полтавська, Сімферопольська, Сумська, Ужгородська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська. А також вулиці Дніпропетровська та Краснодарська, хоча міст із такими назвами в Україні вже немає. Є тут вулиці Котовського, Кошового, Щорса, які раніше вважалися відомими українцями, і яких такими в Україні більше не вважають. Є в Алматі й вулиця імені Богдана Хмельницького.

Ще більше вулиць носять назви російських міст - називати вулиці назвами великих міст «братських республік» було звичайною практикою в СРСР.

Чотири вулиці Алмати, які раніше мали назви обласних центрів України, протягом двох останніх десятиліть були перейменовані: вулиця Київська стала вулицею Сийластик, Закарпатська – Ахматова, Кіровоградська – Даналицька, Рівненська – Кожабєкова. Але це навряд чи було результатом кампанії «відкидання» України та будь-якої кампанії взагалі. Так, у місті

було дві вулиці Київська, одну з яких перейменували. Кожабеков – відомий кіноактор, народний артист Казахстану, який мешкав на вулиці Рівненській. Не схоже, що у Казахстані самостверджувалися у незалежності шляхом перейменування вулиць, які у радянські часи називалися на честь міст інших республік СРСР.

З Києва я виїхав у понеділок о 6:15, літак із Франкфурта вилетів із затримкою на годину. Так що в готель в Алмати я оселився в середу близько 3-ї ранку за місцевим часом, який +3 до Київського. Тож не спав майже дві доби. День пішов на відпочинок та адаптацію. А ввечері була ділова вечеря в чайхані NAVAT на Макатаєва. Це досить пафосний заклад із національним колоритом.

Чайхана NAVAT на Макатаєва

Поки чекав на колег, запитав пароль Wi-Fi у офіціанта, казаха середніх років.

- Це рік народження Абая, - була відповідь.
- Кожен житель Казахстану має знати цей рік.
- Але я не мешканець Казахстану, я іноземець.
- Тоді Ок. 1845, - повідомив він мені пароль.

Так я вперше почув ім'я Абая. І в першу свою екскурсію містом вирушив на площу його імені. Це своєрідний аналог київського Майдану – тут немає урядових будівель, але для місцевих мешканців та туристів - це серце «південної столиці». Тут завжди багатолюдно, а у 80-ті роки ХХ століття архітектурний ансамбль цієї площі вважався одним із найкрасивіших у СРСР.

У центрі площі знаходиться пам'ятник Абаю Кунанбаєву – поетові, просвітителю, основоположнику казахської писемної літератури. У Казахстані Абая цінують приблизно так само, як в Україні – Шевченко, у Росії – Пушкіна, у Польщі – Міцкевича. Усі четверо були поетами 19 століття. Це час, коли народжувалися поетичні генії? Чи час, коли національні еліти потребували таких геніїв?

Бронзовий пам'ятник Абаю на постаменті з червоного граніту було встановлено у 1960 році, до 115-річчя поета. Тоді ця площа ще не називалася його ім'ям і взагалі не була площею, пам'ятник був встановлений на східному узбіччі проспекту Леніна. Це була околиця міста, будівель навколо пам'ятника не було.

Пам'ятник Абаю

Бронзовий Абай одягнений у чапан, який підтримує рукою. І з книгою в іншій руці. У постаті вгадується рух. Пам'ятник дивиться на захід. Можливо, в цьому є певний символ, оскільки Кунанбаєв підтримував розвиток відносин Казахстану з європейським світом. А можливо, це було суто архітектурне рішення - Абай дивиться вздовж однієї з головних магістралей південної столиці – проспекту Абая. Який й починається від площі на його ім'я.

У 1960 році ця вулиця називалася

Аричною, по ній пролягав головний арик міста, по якому до житлових районів надходила вода з річки Мала Алматинка. В проспект Абая вулиця Арична була перейменована того ж 1960 року. Зараз проспект має цілком європейський вигляд.

Проспект Абая

Може найбільш європейський серед інших вулиць Алмати. На ньому, доречи, розташовані більшість станцій місцевого метро.

У наступні роки навколо пам'ятника Абая було збудовано кілька будівель, які були і є визначними пам'ятками Алмати.

Палац Республіки на площі Абая

Позаду пам'ятника розташована будівля Палацу Республіки, яка була зведена у 1970 році до 100-річчя народження Володимира Леніна та спочатку називалася палац ім. Леніна. Перейменовано на Палац Республіки вона була у 1991 року. Особливістю цієї будівлі є єдина

покрівля площею 10 тисяч кв. метрів, що спирається на 8 залізобетонних опор. Покриття стін не доходить до покрівлі, через що виникає ілюзія, що покрівля висить у повітрі. Зал для глядачів тут без балконів і ярусів, й вміщує 3000 глядачів.

На північ від площі Абая знаходиться ще одна визначна пам'ятка Алмати – готель «Казахстан». Ця 26-поверхова будівля заввишки 102 метри була побудована в 1977 році. Вертикальний ряд еркерів, що надає будівлі ажурності, завершується аттиком у формі корони. Будівля будувалася з урахуванням того, що Алмати знаходиться у зоні 9-бальної сейсмічної активності. Між будівлею готелю та берегом річки Мала Алматинка знаходиться затишний сквер Дружби з фонтаном.

З протилежного боку площі знаходиться кінотеатр «Арман», збудований у 1968 році. У ньому

Готель «Казахстан»

Річка Мала Алматинка

два зали для глядачів (червоний і синій) і просторий хол з садком посередині. Кінотеатр був розрахований на 1000 глядачів, а у 90-ті роки він був один з перших у колишньому СРСР цифрових кінотеатрів.

За кінотеатром розташовується станція канатної дороги, по якій можна піднятися на гору Кок-Тебе, що височить над Алматі.

Замикає контур площі 4-зірковий готель «Novotel».

Навпроти площі, через проспект Достик, розташовуються університет КІМЕП та Каспійський університет.

До площі Абая я йшов вулицею Кунаєва, а повертався

проспектом Достик. Ця вулиця за часів Російської імперії називалася спочатку Соборною, а потім Колпаковського. 1920 року її перейменували на вулицю Ілліча, пізніше – на проспект Леніна. До 1970 року її реконструювали, і вважається, що вона являє собою єдиний архітектурний ансамбль.

Буквально за 400 метрів від пам'ятника Абая, на перехресті проспекту Достик та вулиці Шевченка, встановлено гранітний пам'ятник великому українському поетові. Він був встановлений у серпні 2000 року, створила його група українських скульпторів під керівництвом Віталія Рижика, а виготовили з граніту, здобутого в Житомирській області.

Першою назвою Алмати було Вірне, так називалося російське військове укріплення, закладене тут у 1854 році під час колонізації Російською імперією території Семиріччя. Історичної території, де проживали казахські роди й племена, які входили до Старшого жузу.

Пам'ятник Т.Г.Шевченко

У 1867 році Вірний отримав статус міста. Територія міста поступово збільшувалася, і в 1879 році його південний кордон проходив вулицею Лагерною, згодом названою Кропивною. В 1939 році, на честь 125-річчя великого українського поета, ця вулиця була названа ім'ям Тараса Шевченка. Аргументували рішення про перейменування вулиці тим, що Тарас Шевченко 7 років прожив на території Казахстану, у Форт-Шевченку.

Олександр Пушкін у Казахстані ніколи не був. Та й навряд чи що писав про цей степовий край. Але в Алмати є й пам'ятник Пушкіну, й вулиця, названа на його честь. Пам'ятники двом поетам знаходяться на відстані 200 метрів один від одного, а вулиці Шевченка та Пушкіна перетинаються.

Бронзовий пам'ятник-бюст О.С. Пушкіну було відкрито на однойменній вулиці у сквері навпроти будівлі Академії наук Казахстану 29 жовтня 1999 року. А ста роками раніше, 1899 року, у провінційному російському містечку Вірний на честь століття від дня народження поета на його ім'я перейменували вулицю Бульварну.

Це єдина вулиця Алмати, яка зберегла свою назву з XIX століття. І досить провінційну атмосферу – на ній немає руху громадського транспорту. І взагалі машин тут їздить небагато. Щоправда, це стосується лише половини вулиці, від вулиці Толе Бі до проспекту Абая.

Місце, де сходяться вулиці Шевченка та Пушкіна, здалося мені символічним, і я спеціально сюди прийшов, щоб зробити фотографії. Втім, напевно, на пострадянському просторі є й інші подібні місця.

Тиждень, який я прожив в Алмати, був тижнем

парламентських виборів у Казахстані. Війна між Росією та Україною не була топ-темою передвиборчої агітації. Точніше, цієї теми у передвиборній агітації не було взагалі. Старанно обминали цю тему влада та провладні журналісти. Що цілком зрозуміло: оскільки казахстанська економіка дуже залежить і від російської, і від американо-європейської економік, то прагматичним є не говорити про війну зовсім. Щоб не дратувати ту чи іншу сторону.

Але не порушувала цю тему й прозахідна опозиція, з відомими представниками якої мені вдалося поспілкуватися. У приватних розмовах вони говорили, що багато жителів Казахстану підтримують у цій війні російську сторону, але для більшості громадян питання далекої війни не було пріоритетним.

Щодо двосторонніх відносин України та Казахстану, то про їхній «рівень» найкраще свідчить факт, що в Казахстані на час парламентських

виборів вже 5 місяців не було посла України. А ще через п'ять місяців Казахстан не надав згоди на призначення послом України Сергія Гайдая.

Розділ 5. На площу Брежнєва, де розпочався розпад Радянського Союзу

На питання, яка площа Алмати є головною, можна почути дві різні відповіді. Одна з яких – площа Астани. Вона ж – Стара площа.

Площа Астани знаходиться в центрі міста, на розширенні вулиці Толе бі, між вулицею Панфілова та проспектом Абилай хана. Тут, у 1957 році, було завершено будівництво нового Будинку уряду, до якого переїхали ЦК КП Казахстану та республіканські органи влади. Тоді ж площу, яка з 1921 року називалася Червоною, перейменували у площу Леніна. Після перенесення в 1997 році столиці Казахстану з Алмати до Астани, їй знову змінили назву і вона стала площею Астани.

Будинок уряду передали під розміщення у ньому Казахстансько-Британського технічного університету. Ця помпезна будівля в центрі Алмати є пам'яткою архітектури.

Раніше навпроти цієї будівлі, у парку, був ще один об'єкт монументального мистецтва – пам'ятник Леніну. Його було відкрито 7 листопада 1957 року. Відлитий з бронзи та встановлений на постаменті з червоного граніту, 12-метровий пам'ятник був оригінальною роботою відомого радянського скульптора Є.В.Вучетича. Який створив у тому числі меморіал «Батьківщина-мати кличе» на Мамаєвому кургані у Волгограді, і розпочинав роботу над меморіалом «Батьківщина-мати» у Києві. 1997 року пам'ятник Леніну демонтували та перемістили у сквер за кінотеатром «Сари-Арка», туди ж перенесли й інші знесені у місті пам'ятники революційним діячам.

На місці, де раніше стояв бронзовий Ілліч, встановили пам'ятник Алії Молдагуловій та Маншук Маметовій. Казашкам, героям Радянського Союзу, які воювали у складі радянської армії під час війни. Цей пам'ятник і зараз знаходиться у парку площі Астана, в оточенні столітніх дубів та фонтанів.

Жителі Алмати часто називають площу Астани Старою площею. Цей неофіційний топонім з'явився у 1980 році, коли було завершено будівництво нової будівлі ЦК КП Казахстану та площі перед нею, яку назвали Новою площею. ЦК й уряд переїхали до цієї нової будівлі, а в Будинку уряду на Старій площі залишалася працювати Верховна Рада Казахської СРСР, а з 1991 по 1996 роки - парламент незалежного Казахстану. Де й прийняв конституцію незалежного Казахстану.

Площа Астани була зовсім близько від готелю, в якому я жив. Але в чергову свою екскурсію я поїхав на Нову площу. Яка вже багато років називається площею Республіки, а раніше кілька років називалася площею Л.І.Брежнєва.

Будівництво Нової площі було черговим амбітним проектом першого секретаря ЦК КП Казахстану Кунаєва. Вона з самого початку планувалася як основна площа республіки і призначалася для проведення заходів державного рівня. Площа вражає своїми розмірами, вона займає територію 12,18 га. У неї десяте місце у рейтингу найбільших міських площ світу. Дванадцяте місце у цьому рейтингу у найбільшій площі України – площі Свободи у Харкові (11,9 га).

На невисокому пагорбі над площею височить велична будівля, яка на момент будівництва була найбільшою в Казахстані, площа її забудови становить 3,5 га. Будівля 6-поверхова, має форму літери Ш і включає головний та 3 бічні павільйони. Головний вхід фасадного павільйону, що виходить на площу, підкреслено пілонами і порталом, над якими розташований аттик. У Казахстані часів Кунаєва любили архітектурні вишукування.

У 1984 році ця будівля була віднесена до пам'яток архітектури.

З протилежного, північного боку площі симетрично розташовані 2 довгі 7-поверхові адміністративні будівлі, і 2 житлові будинки-вежі в 16 поверхів. Всі ці п'ять будівель, що знаходяться на площі, складають єдиний архітектурний ансамбль. Який справді вражає.

У центрі площі з південного боку раніше була монументальна гранітна трибуна, з якою 26 серпня 1980 року, в день 60-річчя Казахстану, виступав Леонід Брежнєв. Коли через 2 роки він помер, площу назвали на його честь. А за 4 роки на цій площі відбулися події, які Нурсултан Назарбаєв назвав революцією, і які стали провісником розпаду Радянського Союзу.

З 1964 по 1986 роки, 22 роки першим секретарем ЦК КП Казахстану був Дінмухаммед Кунаєв. Він дружив з главою СРСР Леонідом Брежнєвим, і Казахстан у ті роки фінансувався з союзного бюджету у пріоритетному порядку. І розвивався. Так, за роки правління Кунаєва промисловість республіки зросла в 9 разів, і за рівнем промислового виробництва Казахстан вийшов на 3-тє місце в СРСР після РРФСР та України. В Алма-Аті при Кунаєві було збудовано велику кількість великих об'єктів соціального призначення. Ставлення до нього в Казахстані і сьогодні, особливо в Алматі, залишається шанобливим. Одна з центральних вулиць Алмати носить його ім'я, а в центрі міста є музей Кунаєва і сквер на його ім'я.

Тому рішення Михайла Горбачова, який нещодавно вступив на посаду Генерального секретаря ЦК КПРС, зняти Кунаєва з посади, апріорі було досить ризикованим.

Юридичне рішення про звільнення Кунаєва з посади у зв'язку з виходом на пенсію 16 грудня 1986 ухвалив пленум ЦК КП Казахстану, який відбувся в Алма-Аті в будівлі на площі Брежнєва. Відбувся за калькою, надісланою з Москви - пленум тривав усього 18 хвилин. Кунаєва відправили на пенсію, а першим секретарем призначили Геннадія Колбіна. Який був першим секретарем обкому Ульяновської області і раніше ніколи в Казахстані не працював.

Наступного дня, 17 грудня, на площі Брежнєва на мітинг протесту вийшла казахська молодь, опівдні кількість учасників становила 2,5 тисячі осіб. Через 2 години їхня кількість зросла ще на 2 тисячі. Значною мірою це були студенти алма-атинських вишів.

У Москві було ухвалено рішення про силовий розгін мітингу. 18 грудня на площі Брежнєва відбулися зіткнення мітингувальників із міліцією та внутрішніми військами. Під час заворушень загинули 3 особи, отримали тілесні ушкодження (в основному ЧМТ) 768 людей, з них 204 було госпіталізовано. Було затримано правоохоронними органами 8,5 тисяч осіб, з яких в прокуратурі допитали 5324 людей та в КДБ - 850. До адміністративної відповідальності було притягнуто 900 осіб, звільнено з роботи 319 працівників, відраховано з навчальних закладів 309 студентів. 99 людей було засуджено судами, у тому числі 2 особи – до страти.

В СРСР це був перший великий масовий протестний виступ на національних околицях, він відкрив «скриньку Пандори». Потім були Фергана, Сумгаїт, Тбілісі, Вільнюс. І розвал СРСР у 1991 році.

22 червня 1989 року Нурсултан Назарбаєв став першим секретарем ЦК КП Казахстану. А за два роки і першим президентом незалежної держави. Змінилася й вівіска на головному будинку площі Республіки, тепер він став резиденцією президента Казахстану. 1 квітня 1988 року площі Брежнєва було повернуто її початкову назву Нової площі, а 23 травня 1990 року вона була перейменована на площу Республіки.

Назарбаєв, як президент, розпочав кампанію реабілітації учасників грудневих подій 1986 року. 32 засуджені були виправдані за відсутністю складу злочинів. Засуджений до страти і загиблий у в'язниці Кайрат Рискулов (він звинувачувався у вбивстві дружинника під час зіткнень на площі) був реабілітований у 1992 року, а в 1996 року йому було присвоєно звання «Народного Героя».

Наразі події грудня 1986 року в Казахстані називають Желтоксан (грудень), так називається тепер і колишній проспект Миру, що проходить вздовж західної сторони площі Республіки. У 1996 році на проспекті було встановлено пам'ятник «На честь незалежності», присвячений Желтоксану. Назарбаєв, будучи президентом, стверджував, що «Желтоксан» поклав «початок здобуття Казахстаном незалежності та суверенітету».

Пам'ятник «Желтоксан»

16 грудня 1996 року на площі Республіки було відкрито Монумент Незалежності

Монумент незалежності

Це вертикальна стела заввишки 28 метрів, увінчана 6-метровою золотою людиною, яка управляє крилатим барсом

Біля підніжжя стели розташовані 4 постаті: «Мудреця-неба», «Матері-землі» та двох дітей на лошатах. По обидва боки стели розміщено 10 барельєфів, на яких позначені історичні події Казахстану. На дев'ятому барельєфі написано про грудневі події 1986 року. Монументальну трибуну, яка колись стояла на південній стороні площі,

було знесено, і на її місці збудовано підземний торговий центр «Алмали». Велика скляна півкуля на поверхні площі – це ліхтар денного освітлення цього центру.

Вище будівлі ЦК КПУ Казахстану по вулиці Фурманова (зараз це

Монумент незалежності

проспект Назарбаєва) у 1983 році розпочали будівництво музею В.І.Леніна, яке на момент зняття з посади першого секретаря Кунаєва було готове на 90%. На новому етапі історії потреби в будівництві музею людини, яка ніколи в Казахстані не була, не стало.

Але 1993 року будівництво відновили, змінивши призначення будівлі. Тепер вона будувалася як нова резиденція президента республіки. У такому статусі будівля й проіснувала до 2021 року.

В 1997 році столицю Казахстану було перенесено з Алмати до Астани, туди «переїхали» офіс президента, уряд і парламент. Але будинок на Фурманова зберіг свій статус резиденції президента у південній столиці. А ось до головної будівлі на площі Республіки «переселився» акінат (мерія) Алмати.

Розділ 6. Про січневі 2021 року події свідчу

Мій шлях до площі Республіки розпочався зі станції метро «Жибек Жоли», з якої я доїхав до станції «Абая». Метро в Алмати відносно невелике - одна лінія та 11 станцій. Але станції, мабуть, красивіші за київські. Принаймні більш самобутні й колоритні. Підлоги та стіни станцій прикрашені художньою мозаїкою та мозаїчними панно. На станції «Абая» це, зрозуміло, зображення Абая.

Дуже незвичні для українців і поїзди алматинського метро. Вони складаються не із ізольованих один від одного вагонів, як у Києві, а мають суцільний прохід. Яким можна пройти вздовж усього поїзда. Подібним я

Станція метро «Жибек Жоли»

Станція метро «Абая»

їздив у берлінському метро.

Проїзд в алматинському метро можна оплатити в касі готівкою або картою. Але є окремі турнікети, на яких проїзд можна сплатити безконтактною банківською картою, не звертаючись до каси. Вартість проїзду в метро в обох випадках становить 80 тенге.

Була неділя, близько 10-ї ранку, але площа Республіки виявилася практично порожньою. Лише біля Монументу Незалежності фотографувалася казахська родина з 2 дорослих та 2 дітей. А на протилежному боці кілька людей пересувалися між торговими точками. На площі було кілька груп поліцейських – їх

Туристів на площі Республіки зовсім немає

На площі Республіки з'являється рух автівок

було більше, ніж відпочиваючих чи туристів.

Площа Республіки – це розширення вулиці Сатпаєва, автомобільний рух якою досить жвавий. А підземний перехід між північною та південною сторонами площі, вхід до якого є біля Монументу, виявився закритим. Поліцейський, до якого я звернувся з цього приводу, порадив перейти на інший бік площі по переходу на проспекті Назарбаєва. До нього було метрів 300, але мені хотілося ближче побачити сліди трагічних подій, які відбувалися на площі Республіки на початку січня 2022 року. І я його порадою скористався.

Західний павільйон акімату відновлюється після пожежи

Проте слідів я майже не побачив. Тільки західний павільйон будівлі акімату, як і раніше, стояв без вікон, і в ньому йшли ремонтні роботи. Сам акимат тимчасово

розташовувався (вже більше року) у старій своїй будівлі поблизу площі Астани.

За тим, що відбувалося 5 та 6 січня 2022 року на площі Республіки Алмати, я уважно спостерігав, коли ще був у Сєверодонецьку.

Початок був схожим на типову «кольорову революцію» - з ранку 5 січня на площі Республіки почали збиратися численні протестувальники. Налаштовані вони були досить мирно та й гасла мали досить різні. Був робочий день і в приміщенні акімату працювали співробітники, охорону яких забезпечували беззбройні курсанти. Мітингувальники вимагали, щоб до них вийшов аким (призначений президентом голова міста), а той не виходив.

Потім на площу прибула велика та добре організована група молодих чоловіків, які почали підбурювати мітингувальників до штурму будівлі акімату. Ні поліції, ні внутрішніх військ на площі на той час не було, і співробітників акімату та курсантів встигли вивести з будівлі до того, як натовп увірвався до неї, пограбував і підпалив. Пожежники приїхати можливості не мали, і будівля вигоріла.

За 3 години протестувальники пішли на штурм резиденції президента. Не Акорди, яка знаходиться в Астані, а будівлі, що була розташована вище за будівлю акімату, на проспекті Назарбаєва (колишньої вулиці Фурманова). Її охороняв спецназ, який відкрив по людям вогонь на поразку. Але не дуже активно, і протестувальники будівлю захопили, пограбували та спалили.

Комісія, яка згодом обстежила будівлю резиденції президента після пожежі, вирішила, що вона не підлягає відновленню. І на початок 2023 року її повністю розібрали.

Тож я її не бачив. Але бачив меморіал «Тагзим» («Уклін»), присвячений жертвам подій січня 2022 року. Який встановлений в епіцентрі подій на сході від будівлі акімату. Саме звідси групи

Меморіал «Тагзим»

протестувальників йшли на штурм резиденції президента Казахстану.

Меморіал було відкрито 23 грудня 2022 року. Це архітектурний комплекс, що складається з чотирьох емоційно-архітектурних зон: світло-сірої (що символізує подолання), чорної (символ хаосу та страху січневих подій), сірої (символ жертв та пролитої крові), білої (символ зрілості та процвітання). У кожній зоні встановлені плити та каміння відповідного кольору. З чорного сланцю, сірого та чорного граніту, мармуру.

6 січня на площі Республіки тривали протести, але тепер там були поліція та війська. Які відкривали вогонь. І по учасникам мітингу, і по випадковим перехожим. Або випадковим проїжджим. Всього за два дні, 5 та 6 січня 2022 року, в Алмати загинула 151 особа. А загалом у Казахстані 238.

Розділ 7. Медео: визначна пам'ятка Алмати від Кунаєва

У ЗМІ періодично з'являються критичні відгуки про «Медео», але цей високогірний спортивний комплекс (ВСК «Медео») відвідують більшість туристів, які приїжджають до Алмати. А місцеві жителі, як і раніше, вважають «Медео» гордістю не лише південної столиці, а й Казахстану загалом. Зрозуміло, що екскурсія «Медео» була і в моїх планах, зверстаних ще у Києві.

Вранці вихідного дня я вирушив на зупинку автобуса №12, ймовірно, найбільш затребуваного міського маршруту Алмати. Маршрут цей досить довгий - 19 км, час у дорозі більше години. Це якщо їхати від кінцевої

зупинки. Дорога постійно йде на підйом і за рейс автобус піднімається на кілометр. З приблизно 600 метрів над рівнем моря до позначки 1691 метр.

Інтервал руху на цьому маршруті невеликий і автобусів на лінії багато, тож сісти на нього – не проблема. Це автобуси комунального підприємства «Алматиелектротранс», вони однотипні і сучасні. Я сідав на четвертій з початку маршруту зупинці, і автобус був напівпорожній. Але на час виїзду з міста людей в ньому було чимало.

Місцеві жителі (і просунуті туристи) оплачують проїзд у міських автобусах Алмати транспортною картою ONAY, за функціоналом вона схожа на київську Kyiv Smart Card. Вартість карти ONAY, до якої входить і вартість однієї поїздки, становить 500 тенге. Це близько 1 Євро. Карту, до речі, можна здати і отримати назад 420 тенге. У кожному автобусі встановлені кілька терміналів ONAY.

Інший варіант оплати проїзду – надіслати SMS на номер 9909, вказавши код терміналу ONAY в автобусі. Оператор мобільного зв'язку зменшить на 80 тенге баланс телефону та надішле sms з електронним квитком. Але навряд чи це буде робити «Водафон», такий сервіс забезпечують місцеві оператори мобільного зв'язку.

Ще один спосіб оплати - у спеціальному застосунку, яким треба відскакувати QR-код, вивішений в автобусі.

Але алматинська влада більш лояльна до туристів, ніж київська, і не скасовувала можливість розрахуватися за проїзд готівкою. Щоправда, за вищим тарифом. Проїзд коштує 150 тенге готівкою та 80 тенге безготівково. На робочому місці водія є пристрій, на якому він повинен роздрукувати ONAY-квиток та видати його пасажиру.

На жаль, повинен друкувати не означає, що друкує. Совковий спосіб додаткового для водіїв заробітку, коли гроші за проїзд беруться, а квитки не видаються, в Алмати, як і раніше, поширений. І я їхав на Медео юридичним зайцем: водій переконав мене, що брати квиток не потрібно. І я в це повірив, пам'ятаючи про київські маршрутки.

Повірив даремно, оскільки штраф за безквитковий проїзд в автобусах Алмати складає вельми пристойну суму в 6900 тенге. Це приблизно 14 Євро. Щоправда, мій автобус контролери не перевіряли. А по дорозі у зворотному напрямку, коли в автобус на кінцевій зупинці сідало багато пасажирів, квиток мені видали.

Багато пасажирів мого автобуса не доїхали до кінця маршруту, а вийшли на передостанній зупинці, біля станції канатної дороги Медео-Чимбулак. Звідси вирушають зручні 8-місні закриті кабіни зі скляними стінками, які пропливають над льодовою ареною, селезахисною греблею та ущелиною Горельник, до гірськолижного курорту Чимбулак. Довжина канатної дороги становить 4,5 км, час у дорозі приблизно 15 хвилин, кабіни піднімають пасажирів на висоту 2260 метрів. Це нова сучасна канатна дорога, побудована до Азіатських ігор 2011 року, до цього тут був канатно-крісельний підйомник.

Гірськолижний курорт - це ще один важливий інфраструктурний об'єкт Алмати, що з'явився в епоху Кунаєва. У 1983 році гірськолижна база «Чимбулак», що існувала тут з 1951 року, була перебудована і стала олімпійським центром гірськолижного спорту. Тут з'явилися 4-поверховий готель на 220 місць, медичний центр, канатно-крісельна дорога. У 1985 році Міжнародна федерація лижного спорту затвердила три місцеві лижні траси: швидкісного спуску, слалому і гігантського слалому.

У 2011 році Казахстан приймав 7-і зимові Азіатські ігри і до їх початку в Чимбулаку було реконструйовано готель, збудовано СПА-центр, ресторани та бутики, встановлено сучасні системи вимірювання часу та інформаційні табло. Було покращено існуючі гірськолижні траси - збільшено їх довжину та ширину, встановлено 30 снігових гармат. На чотирьох канатно-крісельних підйомниках (cableway) було замінено троси, тепер підйомники утворюють єдину систему з канатною дорогою Медео-Чимбулак. І турист, купивши один квиток, і пересідаючи з одного підйомника на інший, протягом 35 хвилин може піднятися на Талгарський перевал на висоту 3180 метрів.

У грудні 2011 року на курорті розпочав роботу фрістайл-парк Quiksilver Chimba Park. Чимбулак став центром гірськолижного спорту сучасного рівня, де регулярно проводяться змагання. У тому числі міжнародні: у лютому 2011 року тут проводилися змагання зі швидкісного спуску, супергіганта та

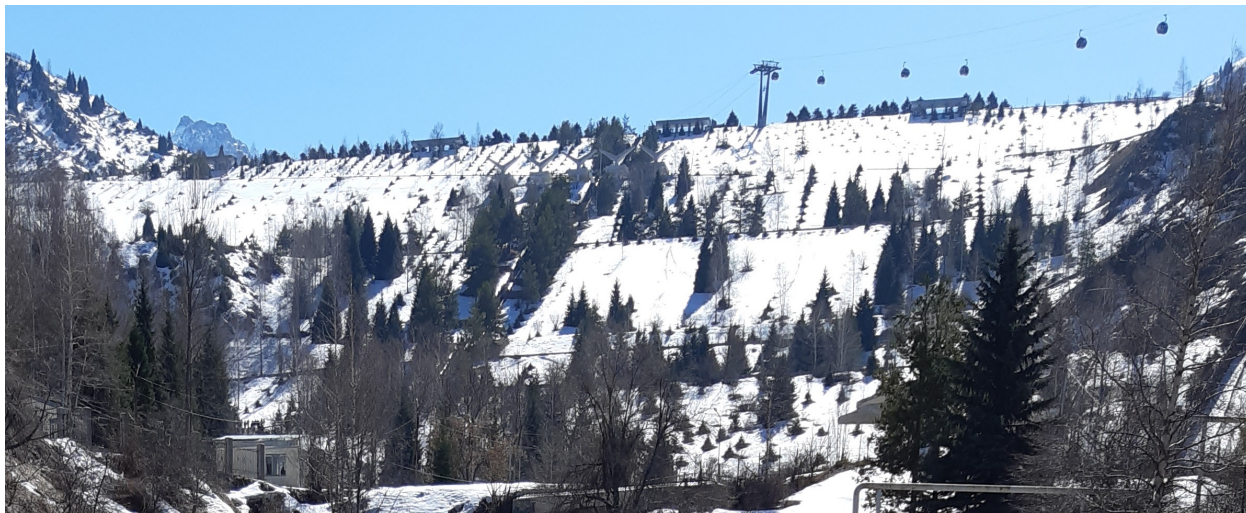
Біля входу до ВСК «Медео»

суперкомбінації в рамках VII Азіатських ігор; у лютому 2017 року – змагання з гірських лиж, фрістайлу та сноуборду 28-ї Всесвітньої зимової Універсиади; у 2021 році - частина змагань чемпіонату світу з фрістайлу та сноуборду; а у 2023 році – етап кубка світу з фрістайлу.

У той же час Чимбулак є престижним гірськолижним курортом, де є все необхідне для любителів цього виду спорту. Але я не великий шанувальник (м'яко кажучи) гірських лиж, до того ж боюся висоти. І, як і більшість інших пасажирів, доїхав до кінцевої зупинки автобуса маршруту 12. До ВСК «Медео».

Наш автобус зупинився

неподалік до входу в Льодову арену, біля фонтану Медео. Але вхід на ковзанку було закрито. І люди, які приїхали зі мною в одному автобусі, зробивши потрібну кількість фотографій і селфі, попрямували повз комплекс у напрямку гори, що нависає над спортивною спорудою. Яка, зрештою, виявилася зовсім не горою, а штучно створеною селезахисною греблею.

Селезахисна гребля з боку ВСК «Медео»

Місто-мільйонник Алмати розташоване у північних передгір'ях Заїлійського Алатау - одного з гірських хребтів Тянь-Шаню. Тут є і льодовики, і морені озера, які живлять річку Мала Алматинка, що протікає через місто. Періодично руслом цієї річки на місто сходили селі, найбільш руйнівним з яких був в липні 1921 року. Тоді, в ніч з 8 на 9 липня, селевий потік загальним об'ємом від 7 до 10 млн. куб.м., що зійшов з гір, обрушився на центр міста Вірний. Загинуло 140 жителів, 80 отримали тяжкі поранення, понад 500 зникли безвісти.

У липні 1963 року сіль об'ємом 18 млн. куб. м. знищив оздоровчу базу на озері Іссик, розташованого недалеко від Алмати. Тоді загинуло близько 150 мешканців міста. Після чого Кунаєв став ініціатором (одним із ініціаторів) будівництва селезахисної греблі вище ВСК «Медео».

Греблю створювали методом спрямованого вибуху – у товщі гір з обох боків пробурили штольні, в які заклали вибухові речовини. Внаслідок вибухів дев'яти тисяч тон вибухівки в ущелину було обрушено 5 млн. тон скельної породи, яка утворила тіло греблі заввишки 85 метрів, шириною понад 500 метрів, шириною по гребню 100 метрів. Після робіт із планування висота греблі була збільшена до 107 метрів, а обсяг селесховища становив 6,5 млн. куб. м.

Будівництво греблі тривало 9 років, але вже наступного, 1974 року, з'ясувалося, що обсяг селесховища був недостатній. Що мало не призвело до катастрофи.

Увечері в неділю, 15 липня 1975 року, з марени Туюкс зійшов руйнівний сіль об'ємом понад 5 млн. куб. метрів. Селезахисна платина над «Медео» удар витримала, але селесховище було заповнено практично доверху усього

за 3 години. Злив з селесховища був забитий камінням, принесеним селем, і у разі прориву води з якоїсь ще марени гребля не змогла б захистити Алмати.

Тому в подальші роки греблю ще збільшили, зараз висота цієї грандіозної споруди становить 150 метрів, довжина вздовж гребню – 530 метрів, ширина біля основи – 800 метрів. Ємність селесховища тепер 12,6 млн. куб. м. У правій нижній частині (якщо дивитись з боку Медео) греблі облаштований канал для пропуску води річки Мала Алматинка, максимальна розрахункова витрата води в цьому каналі становить 30 куб. м. за секунду. Це якщо селесховища почне заповнюватися. Але зазвичай його дно – це завалений камінням пустельний простір.

Дорога, якою я піднімався від ВСК «Медео» до греблі, на гугл-карті називається вулицею Гірською, а на інших картах – вулицею Едельвейс. На місці покажчиків не було. Вулиця спочатку йде вздовж русла річки Мала Алматинка, води у якій було зовсім мало. Сама річка «починається» з жолоба, в який вода надходила з іншого жолоба, що бере початок з надр селезахисної греблі.

Приблизно за 600 метрів від місця зупинки автобуса вулиця Гірська (Едельвейс) закінчується великим асфальтованим майданчиком, з якого відкривається гарний краєвид на ВСК «Медео». Виглядав він справді красиво, але якимось іграшковим. Можливо, таке враження було тому, що на льодовій арені не було жодної людини. Хоча крига була залита, день був вихідним, і, якщо вірити оголошенням, можна було взяти в оренду ковзани і покататися.

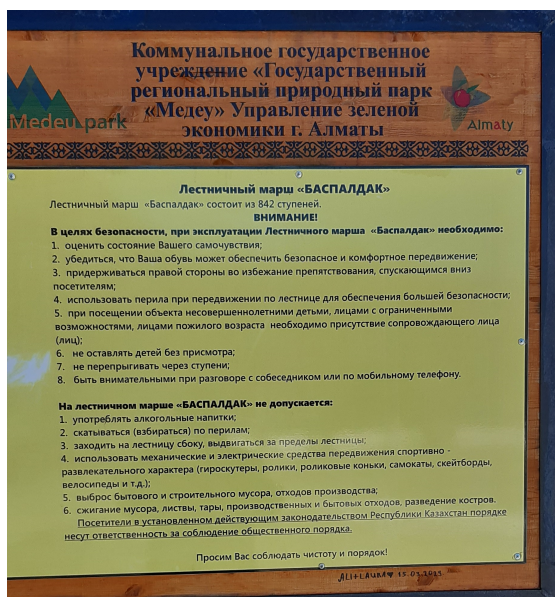
ВСК «Медео»

Від цього майданчика біля підніжжя селезахисної греблі починаються так звані сходи Медео, що ведуть на її гребінь. Сходи нараховують 842

Сходи Медео

ступені і піднімаються вгору на 150 метрів. І вниз, і вгору сходами йшло чимало людей, і в мене в планах теж було піднятися. Але прочитавши інформацію на стенді, встановленому біля сходів, я передумав це робити.

Послухавши попередження, і згадавши, наскільки важко мені було підніматися пішки на 11 поверх, коли восени в Києві після обстрілів вимикали електроенергію. А тут треба було піднятися в 5 разів вище. Я все-таки дуже літній турист.

Для туристів, які не мають необхідного рівня фізичної підготовки, передбачена можливість піднятися на

Серпантин, що веде на гребінь греблі

гребінь греблі асфальтовою дорогою, яка серпантином йде від цього майданчика. Але я вже отримав достатньо вражень і повернувся до автобуса. І тепер мав час зважити про реальне значення для Алмати ВСК «Медео». Без «патріотичної» тріскотні та без опозиційного критиканства.

ВСК «Медео», як і багато інших престижних для південної столиці Казахстану об'єктів, з'явилося значною мірою завдяки Кунаєву. І його вмінню підтримувати добрі стосунки з Леонідом Брежневим. Хоча ковзанка «Медео» була і до часів Кунаєва, але зовсім не в тому вигляді, в якому ми знаємо її сьогодні.

Наприкінці 40-х років ХХ століття у СРСР вирішили доводити перевагу соціалізму досягненнями у міжнародному спорті. І в країні почали звертати увагу не лише на масову фізкультуру, а й на так званий «спорт найвищих досягнень».

У ковзанярському спорті на той час найкращими аренами вважалися високогірні ковзанки в Давосі та Інцелі. За аналогією в СРСР вирішили створити високогірну ковзанку, для цього було обране урочище Медео, що розташоване на висоті 1691 метр над рівнем моря. Ковзанка відкрилася 5 лютого 1951 року, і того ж дня ковзанярка Софія Кондакова встановила на ньому два світові рекорди.

Відкриття ковзанки зовсім не означає її будівництво, оскільки ніяких споруд там не було. Це був вирівняний майданчик, який заливали водою з річки Мала Алматинка, що протікала поруч. Таких ковзанок в СРСР у ті роки було багато. Ось тільки лід на «Медео» справді була «швидким». Найчастіше

«швидкий лід» Медео пояснювали тим, що Мала Алматинка наповнюється талою водою льодовиків та снігів із гірських вершин. А тала вода, як відомо, має особливу субмолекулярну структуру. При негативних температурах атмосферного повітря вода, якою заливалася ковзанка, замерзала. Тобто лід утворювався природним шляхом. А оскільки Алмати знаходиться на широті Марселя, то вдень крига трохи підтаювала, і лід виявлявся справді «швидким».

«Природну» ковзанку використали 17 наступних сезонів, протягом яких було встановлено 47 світових рекордів у швидкісному бігу на ковзанах. Ці світові рекорди встановлювалися на змаганнях союзного чи республіканського значення, бо великі міжнародні змагання з ковзанярського спорту тут до будівництва ВСК не проводилися.

Питання фінансування будівництва високогірного відкритого льодового стадіону зі штучними ковзанярськими доріжками та ігровим полем було вирішено у 1970 році завдяки «дружбі» Кунаєва та Брежнєва, фінансувалося будівництво із союзного бюджету. 28 грудня 1972 року відбулося відкриття ВСК «Медео».

У зв'язку з високою сейсмічністю місцевості конструкція була виконана монолітною, зі стійким фасадом. Потужність холодильних установок дозволяла тримати лід на майданчику 8 місяців, а на ковзанярних доріжках – цілий рік.

Як і інші будови Кунаєва, «Медео» вирізнявся показною грандіозністю: площа льодового поля становила 10,5 тисячі квадратних метрів, а кількість глядацьких місць - 12,5 тисячі. Багато років про «Медео» говорили, що це «найвища у світі льодова арена», «найбільше у світі льодове поле», «головна кузня світових рекордів». Іноді так кажуть і сьогодні. Без жодних на це підстав.

Сьогодні «Медео» не є найбільш високогірною ковзанкою, і зараз є ковзанки зі значно більшою площею льоду. А рекорди світу на «Медео» встановлювалися лише до 1988 року, коли найшвидшою ковзанкою став олімпійський овал у Калгарі. А потім олімпійський овал Юти (Солт-Лейк Сіті). Наразі серед актуальних світових рекордів у ковзанярському спорті немає жодного, встановленого на «Медео». І навіть нинішні національні рекорди Казахстану не встановлені на цій ковзанці.

Твердження про всесвітню популярність «Медео» як центру ковзанярського спорту було перебільшенням і до 1988 року, оскільки за всі роки існування ВСК на ньому лише тричі проводилися великі міжнародні змагання. Це чемпіонат світу серед чоловіків 1988 року та чемпіонати світу серед жінок 1973 та 1984 років. А світові рекорди ставилися тут лише на чемпіонатах СРСР та на змаганнях рангом нижче.

А потім міжнародна федерація ковзанярського спорту прийняла нові вимоги до льодових доріжок для швидкісного бігу, і тепер міжнародні змагання під її егідою можуть проводитись лише на доріжках, на які не

потрапляють атмосферні опади. І на відкритих спорудах (на «Медео», зокрема) змагання під егідою ISU більше не проводяться.

24 сезони Медео проіснував без капітального ремонту, а після розпаду СРСР змагання на ньому довгий час не проводилися взагалі. Фактично він був покинутий.

У 2001-2002 роках було проведено першу реконструкцію «Медео»: для підвищення комфортності місткість трибун була зменшена до 8100 місць, було замінено холодильну установку та частину інженерних систем.

У 2009 році, під час підготовки до проведення Азійських ігор 2011 року, було проведено повторну реконструкцію ВСК, тут з'явилася нова холодильна установка, мультимедійний дисплей площею 200 кв.м., збільшено кількість глядацьких місць до 8500. Але до цих ігор в Астані була побудована льодова арена «Алау», яка і стала головним майданчиком для проведення змагань ковзанярів у Казахстані.

Мабуть що треба погодитись, що спортивна слава ВСК «Медео» - це минуле. І щоб побачити це визначне минуле, та заради чудових видів спортивного комплексу та навколишніх гір із оглядового майданчика або з гребня греблі – сюди варто їхати.

Розділ 8. По вулиці Пушкіна, від історії радянського Казахстану до історії Казахського ханства

Я кілька разів ходив вулицею Пушкіна вниз від вулиці Гоголя. Причина була суто побутова - обідав тут у їдальні. Їдальні в Алматі багато, і це їдальні справжні, а не лише за назвою. Майже такі, якими вони були у СРСР. І які для українців мого покоління лишилися у далекому минулому. В Україні до перебудови в таких їдальнях ми проходили з підносами вздовж роздачі, вибираючи собі салат, перше, друге та компот. Або чай. Можливо, ще оладки. З повидлом чи зі сметаною.

Не можна сказати, щоб все було смачно, але це було швидко (сотні людей встигали пообідати в одній їдальні за коротку обідню перерву) і недорого.

За моїми спостереженнями, їдальні в Алматі дуже популярні і в них завжди багато відвідувачів. Зрозуміло, що в меню, окрім традиційних страв, які називалися однаково на просторах всієї неосяжної, є й національні страви. Або, точніше, середньоазійські. Їх, мабуть, навіть більше. Розраховуватися на касі можна як готівкою, у місцевій валюті, так і карткою. Термінали в Алматі є практично у всіх торговельно-громадських закладах, але не всі зчитували мою контактну картку «Приватбанку». Так що краще мати безконтактну карту. Або використовувати Play на телефоні.

У центрі Алмати є чимало пунктів обміну валюти. Курс у них відрізняється один від одного і від офіційного курсу, але не суттєво. Так, я здавав євро за 490 тенге коли офіційний курс був 491,92. Але на два години раніше в цьому ж обміннику євро можна було здати за 495 тенге.

Під час останньої своєї прогулянки вулицею Пушкіна я раптом подумав, що в русі в цьому напрямку (вниз, на північ) є якийсь символізм. Я ніби переходжу від знайомства з історією радянського Казахстану до відкриття для себе історії Казахстану середньовічного.

Вулиця Пушкіна ділиться майже навпіл парком імені 28 Гвардійців-Панфіловців. Як сталося, що цей один із найкращих парків Алмати називається ім'ям міфу, придуманого та опублікованого в газеті «Червона

Зірка» кореспондентом Василем Каратеевим? Про те, що нібито 28 бійців 316 стрілецької дивізії біля роз'їзду Дубосеково відбили 16 грудня 1941 атаку 50 німецьких танків і за 4 години бою підбили 18 з них? Що вони всі загинули, але німецький наступ зупинили? Радянські школярі поіменно знали (принаймні чули) прізвища цих 28 героїв, оскільки прізвища друкувались у

Меморіал у парку імені 28 Гвардійців-Панфіловців

шкільних підручниках.

Журналіст Каратеев вигадав і фразу, яку нібито сказав політрук Василь Ключков перед загибеллю: «Велика Росія, а відступати нема куди. Позаду Москва».

У панфілівському парку в Алматі ці слова вибиті на центральній скульптурі монумента, зведеного тут у 1975 році, за часів Кунаєва. А вічний вогонь перед монументом горить і зараз. «Вічно», а не у свята.

Меморіал у парку імені 28 Гвардійців-Панфиловців

Щодо міфу, то бій 16 листопада біля роз'їзду Дубосеково дійсно був, і в цьому бою справді загинули більшість (але не всі) з тих 28 панфілівців, яким за цей бій присвоїли звання Герой Радянського Союзу. Ось тільки загиблих там було не 28, а набагато більше - у бою брала участь вся 4-а рота 2-го батальйону 1095 р. полку, що входив до складу 316 дивізії. Тобто 140 бійців.

З них загинула більшість, уціліло 20-25 людей. І позицію біля роз'їзду Дубосеково рота не втримала, німці їхню оборону «продавили». І 18 танків вони не підбивали, оскільки 16 листопада всі підрозділи 1095 полку разом підбили 9 танків. Чимало, звісно, але це полк, а не 28 бійців.

Сталінська епоха історія СРСР – це епоха міфів. За допомогою яких консолідували та направляли. Але хіба мало пройшло часу, щоб повернутися до історичної правди та здорового глузду? Адже якщо говорити не про 28 панфілівців, а просто про панфілівців, то це 11 тисяч жителів Алмати та

Бішкеку, які воювали у складі 316 стрілецької дивізії. І 40% з них були казахи.

316 стрілецька дивізія була сформована в Алма-Аті в липні-серпні 1941 року, до її складу входили 1073 полк з мобілізованих жителів міста Алма-Ата, 1075 полк, укомплектований жителями Алматинської області і 1077 полк з мобілізованих жителів Киргизії. Великі втрати дивізія зазнала у першому ж своєму бою, який прийняла 16 листопада під Москвою, обороняючи волоколамський напрямок. А на третій день після початку боїв, 18 листопада, загинув і перший командир дивізії Іван Панфілов.

Пам'ятник бійцю цієї дивізії Герою Радянського Союзу Момишулу Бауіржану, який встановлено на вході до парку з вулиці Гоголя, на мій

Пам'ятник Момишулу Бауіржану

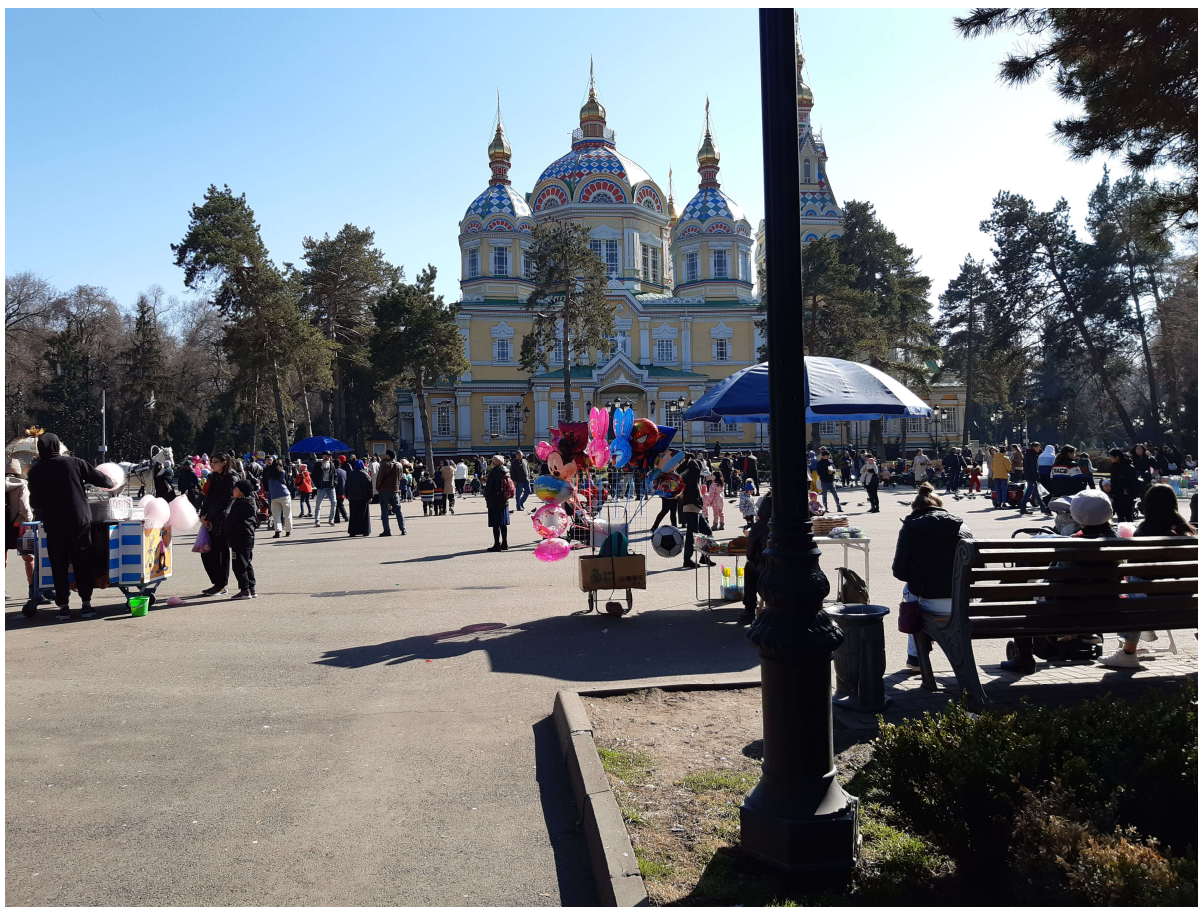
погляд більш доречний, ніж напис на центральній скульптурі монумента. Хоча імені цього офіцера й не було серед імен, які друкувалися у шкільних підручниках СРСР.

Що стосується самого парку, то він справді красивий і доглянутий. Кажуть, що цей парк відвідують найбільше жителів міста. Не знаю, чи це правда, але на площі в центрі парку дійсно було багатолюдно.

У центрі парку знаходиться православний Вознесенський кафедральний собор. Зрозуміло, що Московського патріархату. Собор цей дерев'яний, заввишки 46 метрів - найвищий у світі дерев'яний православний собор. Він був збудований у 1907 році і витримав і руйнівний землетрус 1911 року, і удар селю 1921 року. От тільки парафіян у соборі мені побачити не довелося. І кліриків теж, там були лише туристи.

Є у парку ще кілька історичних будівель початку чи середини ХХ століття. Є атракціони. І дуже багато голубів.

У парку імені 28 Гвардійців-Панфиловців багатолюдно

Вознесенський собор

На площі біля Вознесенського собору

Між вулицями Гоголя та Жибек Доли вулиця Пушкіна має досить провінційний вигляд, тут мало людей. Потім вулиця відразу стає багатолюдною, а праворуч її знаходиться знаменитий «Зелений базар» і торговий центр «Алма». Останній, зрештою, мене не вразив.

Вразили арики, які тут практично на кожній вулиці. Схоже, що найважливіша їхня функція – полив зелених насаджень. Для цього в бетонних жолобах ариків зроблені отвори, через які вода всмоктується у ґрунт. І потім живить дерева та чагарники. Полив майже без участі людей.

Одна з головних споруд вулиці Пушкіна – центральна мечеть Алмати, збудована у період із 1996 по 1999 року. Це вже не під час Кунаєва. Згідно з офіційною статистикою, мусульманами (здебільшого сунітами) у Казахстані є понад 70% населення, але мені жодного разу не зустрілася на вулиці жінка, одягнена в хіджаб. Навпаки, жінки в Алматі одягаються цілком по-

європейському. І кількість гарних жінок-козашок різного віку тут мабуть більше, ніж гарних українок у Києві.

Тому великий потік молодих чоловіків у центральну мечеть опівдні у п'ятницю був для мене одкровенням. В Україні в церкві ходять переважно люди літні, а тут, за моєю оцінкою, середній вік чоловіків, що йшли до мечеті – років

Потік молодих чоловіків до центральної мечеті

тридцять. Який, однак, потенціал для масових акцій на релігійному ґрунті.

Вулиця Пушкіна закінчується перед проспектом Райинбека, котрий до 1992 року називався вулицею Ташкентською.

Набуття 1991 року незалежності супроводжувалося в Казахстані кампанією з декомунізації міських топонімів, за короткий час в Алмати було перейменовано 130 вулиць. І в нових назвах зазвучали прізвища видатних казахів доросійської епохи: вулиця Кірова була перейменована на вулицю Богенбай батира, вулиця Калініна - Кабанбай батира. Вулиця Комсомольська стала вулицею Толе бі, вулиця Жовтнева – Айтеке бі. Тоді ж, в 1991 році, проспект Комуністичний, на якому на той час розташовувалися парламент Казахстану та акімаат Алмати, став проспектом Абулай-хана - останнього хана Казахського ханства, та одного з найшановніших у країні державних діячів феодального минулого.

Проспект Абулай-хана, у минулому Комуністичний

Зараз вечорами проспект Абулай-хана – це одна з найкрасивіших вулиць міста.

Особливо вшановують а Алмати Райинбек батыра. На проспекті його імені, який є однією з головних магістралей міста, у 2012 році було відкрито 12-метровий пам'ятник батиру, який вважається одним з найкрасивіших в Алмати. На цьому ж проспекті знаходиться мавзолей Райинбека, ім'ям батира названо одну зі станцій метро. На відміну від інших казахських воєначальників, що прославилися битвами з військами Джунгарського ханства, Райинбек належав до Старшого жузу. Він командував ополченням Старшого жуза і був уродженцем історичної області Жетісу - Семиріччя. Центром якої є Алмати.

Пам'ятник Райинбек-батыру

Символічно, що на місці пам'ятника Райинбек батиру раніше знаходився пам'ятник борцям за встановлення Радянської влади в Семиріччі, у 2012 році він був демонтований та переміщений за кінотеатр «Сари Арка».

Ось так, через топоніми та пам'ятники, в Казахстан повертається пам'ять про власну історію.

На відміну від українців, казахи у XV-XVIII століттях мали власну державу, яку втратили на початку XIX століття. І знову набули 1991 року.

Казахське ханство утворилося в XV столітті з уламків Золотої Орди, і певною мірою є спадкоємицею Ак-Орди – утворення тюрських племен у східній частині улусу Джучі. Того самого улусу Джучі, частиною якого в XIII столітті були князівства Київської Русі.

Засновником і першим ханом Казахського ханства був Керей-хан, який правив у 1465-1474 роках. Потім, до 1715 року, в Казахстані правили ще 14 ханів.

Створенню ханства передувало формування казахського етносу, особливістю якого була родоплемінна структура, що складалася з трьох жузів. Кожен жуз об'єднував певні роди та племена, і розташовувався на певній території: Старший на півдні, Середній на сході та Молодший на заході.

Територія Казахського ханства майже збігалася з територією сучасного Казахстану. То були цілинні степи, які казахи використовували для випасу худоби. Оскільки територія була розподілена між чисельними родоплемінними групами, то в Казахстані вважають, що казахи не були кочівниками у класичному розумінні цього слова. Оскільки кожний рід був прив'язаний до певної території.

Казахський етнос включав соціальний прошарок, який звали торе, і який був привілейованим від народження. Торе жили в родах і племенах, але були прямими нащадками Чингісхана по чоловічій лінії. Казахськими родами та племенами керували султани, яких обирали виключно з числа торе.

З-поміж султанів, теж шляхом виборів, затверджувався хан. Проте голосуючі завжди враховували династичні мотиви, і ханство часто (але не завжди) успадковували сини ханів.

У Казахстані затверджували як ханів Казахського ханства, так і «молодших ханів» (наприклад, у містах), польових ханів, ханів жузів. І султани, і хани різних рівнів на своїх рівнях були повновладними володарями. Ефективність такої системи управління була невисокою та залежала від особистих якостей хана.

Правління Тауке-хана, що тривало з 1680 по 1715, у Казахстані оцінюють позитивно. У тому числі тому, що з метою посилення ханської влади (з метою централізації влади) він намагався послабити вплив султанів. Але результат виявився зворотним - після смерті Тауке-хана Казахське ханство де-факто розкололося на три окремі ханства, в межах окремих жузів. Носіями основних повноважень стали хани жузов, а двоє наступників Тауке-хана хоч і проголошувалися ханами Казахського ханства, але на події впливали мало. З 1729 по 1740 роки ханський трон взагалі був вакантним, а з 1740 по 1781 казахськими ханами проголошували себе хани Середнього жузу.

Населення Казахського ханства було відносно невеликим і розпорошеним по великій території, а економіка - відсталою. Тож у військовому відношенні ханство було значно слабкішим, ніж держави-сусіди - Російська та Цинська (Китайська) імперії. Але наприкінці XVII - на початку XVIII століття головна загроза для казахів була не від імперій, а від Джунгарського ханства. Джунгари теж були кочівниками, і головною метою їхньої агресії було не підпорядкування сусідів, не отримання з них данини, і навіть не захоплення рабів. Метою було захоплення пасовищ. Що

загрожувало загибеллю тим казахським родам та племенам, які цих пасовищ позбавлялися.

1723-1727 гг. були для казахського народу «роками великого лиха», коли під натиском джунгарських військ казахські роди були змушені залишити свої пасовища та відходити на захід, на менш придатні для розведення худоби місця. Загибло у ці роки до мільйона казахів, ще 200 тисяч було викрадено в полон. І султани та хани трьох жузів почали шукати захисту у сусідів. Насамперед - у Російської імперії.

У 1731 році хан Молодшого жуза Абулхаїр-хан прийняв російське підданство.

У 1740 році хан Середнього жуза Абілмамбет-хан уклав договір про заступництво Російської імперії над Середнім жузом.

Але Росія не поспішала з військовою допомогою, обмежуючись дипломатичними зносинами з казахськими та джунгарськими ханами. Ефективно допоміг, заради своїх власних інтересів, Китай. З яким Джунгарське ханство багато років вело прикордонні війни. У 1759 роки війська Цінської імперії завоювали територію Джунгарського ханства і включило її до своїх кордонів. При цьому було знищено 70-80% місцевого населення. Ойрати (джунгари), які вижили в цій різанині, становлять зараз національну меншість у Сінцзян-Уйгурському автономному районі Китаю.

У казахстанські степи китайці не пішли і подіями скористалося Кокандське ханство, яке завоювало частину території Старшого жузу, включаючи Семиріччя.

В 1771 ханом Середнього жуза був обраний Абилай-хан, який при Абілмамбет-хані очолював війська Середнього жуза і союзні загони інших жузів. Його підтримували багато султанів Старшого та Молодшого жузів, і він проголосив себе ханом Казахського ханства.

Абилай-хан провів кілька переможних військових кампаній проти киргизів і успішно будував дипломатичні відносини з Китаєм та Росією. Запевняючи обидві імперії, що він є їхнім васалом. Російська імператриця Катерина друга надіслала Абилай-хана грамоту, в якій визнала його ханом Середнього жуза.

Син Абилай-хана, Уали-хан, який став ханом Середнього жуза після смерті Абилай-хана в 1781 році, авторитетом серед султанів не користувався, і ханом Казахського ханства вважатися не міг. Але на трон хана Середньої орди його було затверджено і російським, і китайським імператорами. Він був останнім ханом Середнього жузу.

Колонізація Казахстану Російською імперією почалася в 20-ті роки XIX століття і проводилася так само, як і на Кавказі - шляхом інтеграції місцевих правителів у російську систему влади. Здебільшого місцеві вожді залишалися на своїх місцях, отримуючи посади султанів чи головних султанів округів. Після чого вони могли розраховувати на силовий ресурс імперії - і для захисту від зовнішніх загроз, і для захисту від загроз внутрішніх. У 1822 році жузи, як адміністративна одиниця, були скасовані указом Олександра I, на їх території почали формувалися округи. Скасувалась, також, ханська влада.

Торе, які залишалися очільниками родів та племін, здебільше це влаштувало.

23 червня 1846 був підписаний акт про прийняття у російське підданство казахів Старшого жуза. А в 1850 р. почалася невелика колоніальна війна Російської імперії з Кокандським ханством, в результаті якої до імперії відійшли всі ті казахські землі, що ще не були в її складі. Включаючи Семиріччя, на території якого в 1854 році було засновано військове укріплення Вірне. З якого почалася історія Алмати.

А трьома десятиріччями раніше добігла кінця історія Казахської державності. Точніше, у цій історії виникла пауза тривалістю 160 років.

Розділ 9. Повертаючись додому, до Європи

З урахуванням різниці часу з Німеччиною у 4 години, мене чекав довгий день, але почався він добре. Готель, в якому я жив, виявився цілком європейським. У тому числі, щодо порядку виселення мешканців - достатньо було просто здати ключ. Я виїжджав о першій ночі, але жодних проблем у зв'язку з цим не було. Більше того, молоді люди на респешні готові були допомогти з трансфером в аеропорт і дали в дорогу воду.

Я по застосунку «Uber» заздалегідь прицінився щодо вартості поїздки, яка складала 1350 тенге. І залишив для таксі 1400 тенге, решту місцевих грошей напередодні вечером витратив.

З поїздкою, щоправда, вийшла невелика плутанина. Викликаючи машину по застосунку, я поспішив і не вказав суму, за яку збирався їхати. І мені відразу почали приходити від водіїв таксі суттєво більш дорогі пропозиції. Це було і 2,5 тисяч тенге, і навіть 3 тисячі. Я ці пропозиції відхиляв, бо стільки грошей (місцевих) у мене не було. Нарешті хвилин за п'ятнадцять на телефоні висвітилася сума в 1200 тенге. І машина виявилася цілком пристойною.

В аеропорт я приїхав якраз вчасно, щоб зайняти сидіння поблизу гейму, з якого мала відбуватися посадка в мій літак. Потім місця для сидіння закінчилися, і багато людей чекали, сидячи на валізах чи стоячи. У залі було багато жінок у хіджабах, які чекали на два рейси на Близький Схід, вони розміщувалися чи ходили великими групами. А ось до Європи цього ранку летів лише один літак.

Аеробус рейсу Алмати-Франкфурт злетів точно за розкладом, о 4:40 за місцевим часом. У Алмати була ще ніч, коли вид на місто зверху особливо гарний. Аеропорт тут знаходиться у межах міста, а вулиці Алмати не просто яскраво освітлені, на них багато червоних та синіх вогнів реклами та елементів вуличного дизайну.

Над нескінченною рівниною Казахстану ми летіли у напрямку руху сонця, і ранок наставав повільно. Спати не хотілося, і я згадував деякі з головних вражень від поїздки.

По-перше, Казахстан мені не здався країною бідною. В Алмати багато нещодавно збудованих та сучасного виду будівель. У тому числі – висотних.

Не бракує об'єктів інфраструктури, багато навчальних закладів та закладів культури. І приватних, і державних. У комунальному господарстві непомітні особливі проблеми. Принаймні сміття на вулицях та в парках я не бачив. Добре працює громадський транспорт, навіть є нічні автобусні маршрути. Наприклад, автобус маршруту №3 курсує всю ніч від мікрорайону Орбіта-2 через центр міста до міжнародного аеропорту. З інтервалом менше години. Їм можна було доїхати як з аеропорту до мого готелю, так і з готелю до аеропорту. За 150 тенге, якщо платити готівкою. Або 80 тенге, якщо розраховуватися транспортною карткою, з використанням застосунку або через SMS.

Мешканці міста переважно добре одягнені, і я не бачив озлобленості в очах.

Втім, казахи, з якими довелося поспілкуватися, стверджували, що Казахстан – це країна з дуже низьким рівнем життя. Коли ж я заперечив, що по вигляду мешканців Алмати цього не скажеш, мене запевняли, що таке тільки в Алмати. А мешканці сіл, мовляв, живуть дуже бідно.

Звичайно, казахи краще знають, як живуть люди у їхній країні. Але мені відомо, що у рейтингу країн світу з ВВП на душу населення за ПКС, який підраховує Світовий банк, Казахстан займає 56 позицію. Випереджаючи, наприклад, Болгарію. Яка є країною ЄС. А якщо порівнювати за цим показником Казахстан та Україну, то у 2021 році у Казахстані ВВП за ПКС було 28600 доларів на людину, а в Україні (95-е місце в рейтингу) 14220 доларів. І це цілком об'єктивні дані, а не чиясь особиста думка чи оцінка.

Казахстан має величезний потенціал видобутку природних копалин. Сьогодні тут урану видобувають більше, ніж у будь-якій іншій країні. За запасами урану, хрому, свинцю та цинку Казахстан посідає друге місце серед держав світу. Третє по запасах марганцю, п'яте – міді, десяте – вугілля та залізняку. 11 місце у світі Казахстан посідає за розвіданими запасами нафти та газу. Країна з такими природними багатствами навряд чи може бути бідною.

Мій зворотній рейс Люфтганза обслуговували не стюардеси, а стюарди. І виходило це у них, на мій погляд, чудово. У зовнішньому вигляді стюарда, який обслуговував мій правий бік літака, було безліч чоловічої гідності і водночас скільки ж доброзичливості, готовності спілкуватися і допомагати. І робота стюардів, і сніданок, і напої під час цього рейсу - все було на висоті.

Сонце потроху наздоганяло наш літак, і на вулиці світало. Ілюмінатори були зашторені, це вимагали зробити стюарди ще перед злетом. Напевно, щоб пасажири могли спати. Але шторка на моєму вікні була трохи привідкрита, і денне світло почало в нього протікати. Я підвівся з місця і пройшов уздовж салону – розім'яти ноги.

Більшість людей, повз яких я проходив, мали монголоїдні риси обличчя. Це були казахи. Приблизно теж було і в Алматі - корінний етнос зараз переважає і в Алматі, і в Казахстані в цілому. І це, напевно, головне, що було досягнуто з часів здобуття незалежності. З огляду на історію країни.

У часи, коли почалася колонізація території Казахського ханства Російською імперією, за оцінками вчених тут проживали близько 2,5 млн. казахів. Припинення військових конфліктів, як зовнішніх, так і внутрішніх, позитивно позначилося на демографічній ситуації і до кінця XIX століття чисельність казахського населення збільшилася до 3,4 млн.

У ці ж роки відбувалося масове переселення до Казахстану селян з території імперії. І вже на початку XX століття тут проживало півмільйона росіян та 100 тисяч українців. Нове населення займало під господарську діяльність території, які раніше були пасовищами - базою патріархальної економіки Казахстану, заснованої на випасі худоби.

Катастрофічні наслідки цього настали вже за радянських часів, у республіці почався голод. Від якого корінне населення почало вимирати. За період із 1925 по 1941 чисельність казахів у Казахстані скоротилася з 3,6 млн. до 2,4 млн., на 33%. Ще більші втрати були у національної меншини Казахстану – унгурів. Їх кількість скоротилася з 62 тис. чоловік до 38 тис., добто на 63%.

А чисельність росіян в Казахстані за ці роки зросла на 1,35 млн. осіб, вони стали найбільшою етнічною групою в республіці. В 1941 році росіян в Казахстані було 42%, а казахів - 38%. І якщо говорити про голод у СРСР, як про геноцид, то саме голод у Казахстані має ознаки геноциду в найбільшій мірі.

У 1937 році з Далекого Сходу у Казахстан було переселено 173 тисячі корейців. Це була, мабуть, перша в СРСР депортація цілого народу. У роки війни і в перші повоєнні роки сюди масово переселяли німців, і у 1986 році їх чисельність в республіці склала 940 тис. осіб, чи 6,2% від загальної чисельності населення. Були переселені до Казахстану кримські татари та чеченці. Частка корінного етносу продовжувала зменшуватися, і у 1960 становила трохи більше 32%. Частка росіян тоді становила 46%, українців – 8,6%.

Ситуація почала швидко змінюватися в роки, коли лідером Казахстану був Кунаєв. З 1960 по 1970 роки чисельність казахів в республіці збільшилася на 1,3 млн. чоловік, а з 1970 по 1986 роки - ще на 2 млн. Закінчення епохи Кунаєва ознаменувалося тим, що вперше за півстоліття казахів республіці стало більше, ніж росіян. Сталося це завдяки тому, що у казахських сім'ях народжувалося більше дітей, ніж у родинях російських, німецьких чи українських.

Зі здобуттям Казахстану незалежності почався масовий виїзд із країни некорінного населення. Усього за роки незалежності кількість росіян у країні зменшилася на 3,2 млн. осіб, німців – на 715 тисяч, українців – на 509 тисяч, татар – на 105 тисяч, корейців – на 100 тисяч, азербайджан – на 85 тисяч. За цей же час чисельність казахів у Казахстані зросла на 7,3 млн. осіб, уйгурів – на 115 тисяч, узбеків – на 301 тисячу. Частка казахського населення у 2022 року становила 70,35%, росіян – 15,54%, українців – 2,02%.

Сьогодні у Казахстану завидні демографічні показники: у 2021 році народжуваність тут становила 23,44 дитини на 1000 осіб населення, а

смертність – 9,3. В Україні у 2018 році народжуваність становила 10,1 дітей у рік на 1000 осіб населення, а смертність - 14,3 особи на 1000 жителів.

Останніми роками міграційний відтік некорінного населення з Казахстану суттєво зменшився, а поширенню радикального націоналізму протидіє казахстанська влада. У цьому сенсі наводять приклад ініціатора створення так званих «Мовних патрулів» Куата Ахметова, проти якого було порушено кримінальну справу про розпалювання міжнаціональної ворожнечі. І якому через це прийшлося виїхати до України.

Але ж проблема дійсно існує. Тільки 6% некорінного населення володіє державною казахською мовою. У той же час більшість казахів російською мовою володіють, а для міських казахів це звичайна мова спілкування. У мене в Алматі жодного разу не було проблем із мовою. Казахську я, звичайно, чув. У тому числі у магазинах, аптеках, у транспорті. Але мені завжди відповідали російською.

Треба також враховувати, що під час масового виїзду з країни некорінного населення виїжджали переважно люди молоді та працездатного віку. Їх буквально зазивали виїжджати – і до Росії, і до Німеччини. Були спеціальні програми переселення. Та й зараз продовжує виїжджати з країни молодь з-поміж етнічних росіян, яка поступає вчитися до російських вузів. А ось пенсіонери здебільшого залишалися. І залишаються. Сьогодні в Казахстані понад половини всіх пенсіонерів – не казахи. І вони вже точно ніколи не вивчать казахську мову.

А ось казахська молодь із заможних сімей віддіє перевагу навчанню у вузах європейських. І значна частина пасажирів, що летіли зі мною в літаку – молоді казахи та казашки. Їм, і тим казахам, які навчаються в національних алматинських університетах, визначати долю своєї країни.

Післямова

Аеропорт Франкфурта знову вразив мене величезністю господарства і уявним хаосом. А Варшава – неймовірною кількістю українців на вулиці. Коли здається, що їх більше, ніж самих поляків. Мабуть, в Польщі зараз тут не

Монітор у київському автобусі

обов'язково намагатися говорити польською чи англійською, десь поблизу обов'язково знайдеться людина, що розмовляє українською мовою.

Салон автобуса Варшава-Київ

А потім був нічний автобус до Києва. На цей раз – дуже пристойний автобус. Багаж у пасажирів приймав водій, він приклеїв на мою валізку паперовий номерок, а другу його частину приліпив на мій паспорт. Валізку водій сам розмістив у багажнику. В автобусі був кулер із гарячою та холодною водою, разові стаканчики. Був туалет, але пасажирів ним, схоже, не користалися. Природно, що був Wi-Fi.

Моє місце було на другому поверсі салону, воно (як і інші) було обладнане монітором, на якому для перегляду була доступна неабияка фільмотека. Але треба було мати власні провідні навушники. У мене такі були, і я подивився кілька фільмів.

Подрімав. Перетин державного кордону був швидким та безпроблемним. Перекусив у кафе на АЗС вже на українській території. Потім були автовокзали Рівного та Житомира. І, нарешті, моя європейська столиця місто Київ.